

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Министерство образования Республики Тыва

Управление образования администрации Каа-Хемского района

МБОУ СОШ с. Бурен-Хем

СОГЛАСОВАНО

Зам. директора по УВР

Ооржак О.Б.

УТВЕРЖДЕНО

Директор

Бидекей А.А.

Приказ №1/3 от «30» августа 2025 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

учебного предмета «Ужуглел (родной язык)»

для 1 класса начального общего образования

на 2025-2026 учебный год

Бурен-Хем, 2025 год

1. ТАЙЫЛБЫР БИЖИК

1-ги класстын «Торээн (тыва) дыл (ужуглел)» эртеминге тургускан ажилчын программаны дараазында саавыыр бижикирге даянып кылган:

1. Россия Федерациязының «Россияның школазы» деп өөредилге-методиктиг бөлүккө;
2. А.К. Ойдан-оол, Э.Д. Ондар, Н.Ч. Дамбанын тургусканы 1-4 класстарнын тыва дылга Куруне стандартынга;
3. А.К. Ойдан-оолдун 2008 чылда ундургени «1–4 класстарга тыва дыл болгаш номчулга программасынга»;
4. А.А. Алдын-оол, К.Б. Март-оол, Н.Ч. Дамбанын 1-ги класынын ному «Үжүглел» номунга.

Программаны Муниципалдыг бюджеттен хамаарылгалыг ниити билигнин Бурен-Хем ортумак школазынын 2025-2026 ооредилге чылынын өөредилге планында бадылаан.

Тыва дыл – Тыва Республиканын ундезин чурттакчылары болур тываларнын торээн дылы. Амгы уеде ол Тыва Республиканын куруне дылдарынын бирээзи болганы-биле оон ажыглалы хой талалыг. Ол дээрже чугле харылзажырынын эвес, тыва культуранын – улустун аас чогаалынын, литературанын, театр уран чуулунун болгаш радио, теледамчыдылгаларнын, парлалганын, эртемнин, албан-херек кылырынын, ооредилгенин база кижизидилгенин дылы.

Школанын ооредилге системазында эге школа онзагай черни ээлеп турар. оореникчилернин баштайгы эге чадада торээн дылынга алган быжыг билиглери, мергежилдери база чанчылдары оларнын ниити сайзыралынга, кижизидилгезинге салдарны чедирер база кол ниити ооредилге чедип алырынга эргежок чугула баазаны тургузар.

Бо ажилчын программа эге школаның Федералдыг күрүне стандарттарынын сорулгаларын чедип алырынче угланган.

Оон кол сорулгалары мындыг:

- Оореникчилернин чогаадыкчы болгаш интеллектуалдыг шаан, бар курлавырын, сундузун, сонuurгалын даштыкы хурээлелге, улусчу культурага, торээн дылынга, улусчу педагогикага даянып тургаш **сайзырадыр**;
- Ал-бодунга, ог-булезинге, торелдеринге, чонунга, социал хурээлелге, кижиторелгетенге, будун делегейге хундуккел болгаш олар дээш харыысалга оореникчинин сагыш-сеткилин омуназындан, оон мээ-медерелинден, сагылга-чурумундан илерээр кылдыр **кижизидер**;
- Билигнин, шингээлдин болгаш дуржулганын, ол ышкаш ооредилгенин янзы-буру хевирлеринин системазын уругларнын энтотпсихологтуг онзагайларын болгаш назы-харын барымдаалап **чедирер**;
- Уругларнын айыыл чок чоруун хандырап, мага-бодунун болгаш психиктиг кадыкшылын улусчу дидактика аргалары-биле **камгалаар, быжыктырап**;
- Уругнун бот-тускайлан онзагайларын кадагалаар болгаш анаа **деткимчени коргузер**;

1-ку класска тыва дылды ооредиринин кол сорулгалары:

- 1.Төрээн дылының бүгү үннерин болгаш үжүктөрүн, оларның кол ылгалын, сөстөрдө үннерни ылгап, оларның туружун тодарадып, ажык, ажык эвес үннерни болгаш үжүктөрни, кыска, узун ажык үннерни болгаш үжүктөрни бот-боттарындан ылгап, домактарның болгаш сөстөрнүн анализ-синтезтиг сайгарылгазын кылып, домактардан сөстөрни ылгап, улуг болгаш биче үжүктөрни шын, чараш, тода бижииринге ооредир;
- 2.Уругларны медеделдии-биле шын бижиир болгаш чугаалаарынга ооредир;
- 3.Төрээн дыл дугайында эге билиглерни бээри;
- 4.Уругларны ном ажыглаарынга чанчыктырап болгаш оларнын дылга сонuurгалын, номчулга болгаш билиглерже чуткулун хайныктырап;
- 5.Уругларны мораль болгаш эстетика талазы-биле кижизидер;
- 6.Ооренип турар чуулдерни сайгарып, болуктеп, деннеп, туннеп билиринге, оларнын иштинден кол болгаш чугула чуулдерни тып, тайылбырлаарынга оореникчилерни чанчыктырап;

«Тыва дыл» эртемнин ооредилге планында туружу.

Ужуглел 2025-2026 ооредилге чылында неделяда 1 шакта бердинген. 1 ги класска 33 неделя кордунгени-биле чылда 33 шак эрттер. Бижик өөрөдириниң үелериниң аайы-биле шактар хуваалдазы: белеткел үези- 2 шак; үжүглел үези- 31 шак;

2. ПРОГРАММАНЫ ШИНГЭЭДИРИНИН ПЛАННАТТЫНГАН ТУННЕЛДЕРИ

ЛИЧНОСТУГ (бот-хамаарылгалыг):

- торээн дылывыс харылзажырынын база мээ-медереливистиң шынарын коргүзериниң кол чепсээ;
- торээн дыл национал культуравыстың кол болуушкуну;
- сагыш-сеткилди, бодалдарны илередиринге дылдың бай-байлаан, уран-чечен аргаларын чоптүг ажыглап билири;
- торээн дылын улаштыр оорениринге сонуургалын оттурары;
- аас болгаш бижимел чугаага дылдың уран-чечен аргаларын чедимчелиг ажыглап билири.
- торээн дылын сайзырадырынга. ону кадагалап арттырадырынга оореникчиниң бот киржилгеги;

МЕТАПРЕДМЕТТИГ

Регулятивтиг (углаар-баштаар)

Оореникчилернин чогуур деннелге билип алыр ужурлуг:

- Башкынын удуртулгазы-биле бердинген даалгаларны кууседип ооренири;
- Чаа чувени билип алыр чуткул-сонuurгалын улам сайзырадыр
- Салдынган сорулгага дууштур кылыр ужурлуг ажылды планнап, хайгаарап, оон туннелинге чедеринин болдунар аргаларын тодарадып билирин ооредир.
- Сорулганы шын салып, ону чедип аларынын аргаларын дилеп , тып билирин ооредир.

Оореникчилернин ооренип ап болур аргалары:

- Ооренген темазынга алган билиглерин туннеп болгаш унелеп билирин боттандырады;
- аас болгаш бижимел чугааны дылдын негелдери-биле чогуур уезинде практика кырынга оскертип болгаш ажыглап билири

Билиин ханыладырынга туннелдер (познавательные)

Оореникчилернин ооренип алыр ужурлуг билиглерин:

- ун.ужук, чугаа кезээ, домактын чугула кежигуну, бодуун домак дугайында алган билиглерин ажыглап билири;
- алган билиглерин план болгаш таблица дузазы-биле системажыдып, болуктеп, туннеп билири;
- номчаан созуглелдеринин кол утказын ылгап ундурери;
- бодунун чугаазын тода болгаш билдингир кылдыр дыннакчыга дамчыдып билири;
- Бодун ангы-ангы рольдарга кириштирер (удуртур, кууседир)
- херек материалдарны дилеп, тып билири. (янзы-буру номнар, словарь, интернет)

Оореникчилернин ооренип ап болур аргалары:

- Библиотека болгаш Интернет дузазы-биле херек билиглерни тып, ажыглап билири;
- аас болгаш бижимел чугааны шын болгаш медерелдии-биле тургузуп билири;

Коммуникативтиг

Оореникчилернин ооренип алыр билиглерин:

- аас чугаага диалогту ажыглап билири;
- ангы-ангы бодалдарны ооренип, сайгарып билири болгаш чангыс аай туннелге келиринге ооредири;
- бот туружун болгаш бодалын быжыглап чанчыгары;
- ангы-ангы бодалдарны ооренип, сайгарып билири болгаш чангыс аай туннелге келиринге ооредири;

Оореникчилернин ооренип ап болур аргалары:

- коммуникативтиг сорулгаларны дыннакчыга тода, дорт, дес-дараалашкаа-биле медээни, билигни чедирери;

Өөреникчилерниң кичээлге болгаш кичээлден дашкаар ажылдарга киржилгези:

1. Дыңнап тургааш, адаар:

- башкының берген үлегерин өттүнүп үннү шын адаар;
- сөске үннүн туружун шын илередип, тода адаар;
- эжеш ажык эвес үннерниң ылгалын тода адаар;
- узун, кыска, өк-биле адаар ажык үннерни онзагайлап адаар;
- алфавитти чурум-чыскаал аайы-биле адаар;
- үлегерлээн болгаш словарь сөстөрнү дыңнап адаар.

2. Бөлүктөл ажылы:

- эге болгаш сөөлгү үннериниң аайы-биле сөстөрнү бөлүктээр; бердинген үнге сөстөрнү шилип тывар;
- дөмей уткалыг сөстөрнү бөлүктээр;
- узадыр адаар ажык үннерлиг сөстөрнү бөлүктээр;
- өк-биле адаар ажык үннерлиг сөстөрнү бөлүктээр;
- үнү биле үжүү дең сөстөрнү бөлүктээр;
- үжүү хөй, үнү эвээш сөстөрнү; үнү хөй, үжүү эвээш сөстөрнү бөлүктээр;
- бижири чаңгыс дүрүмгө чагыртыр сөстөрнү бөлүктээр;
- эжеш ажык эвес үннерлиг сөстөрнү бөлүктээр;
- тема аайы-биле бөлүктээри: ногаа аймаа, ыяш аймаа, хеп аймаа, сава, аыш-чем дээш оон-даа өске.

3. Хайгаарал ажылы:

- башкының номчаан шүлүүндөн бердинген үн кирген сөстөрнү тывар, ол сөсте үннүн туружун (эгезинде, ортузунда, сөөлүндө) тодарадыр;
- бердинген үннерден херек үннү тывар, оон характеристиказын чугаалаар. Чижээ: Б...р)е,э) келем, акый!
- Сөзүглелге дөмей уткалыг сөстөрнү ажыглаар
- Сөзүглелден медээ, айтырыг, кыйгырыг домактарын тывар;
- Сөзүглелден хуу аттарны көргүскен сөстөрнү тывар;

4. Хевирлеп - дүрзүлээр ажыл:

- сөстүн үн тургузуун дүрзүлел чуруун шыяр;
- демир дузак, пластилин болгаш өске-даа материалдарның дузазы-биле үжүктөрнү дүрзүлөп кылыр;
- домактарның тургузуун дүрзүлөп чуруун шыяр;
- кескен үжүктөр-биле кассага сөстер тургузар;

5. Деңнээри:

- бердинген дүрзүгө тааржыр сөстөрнү тывары;
- номчаан сөзүнге дүүштүр чурукту дөмейлээр;
- үн болгаш оон үжүүн деңнээр;
- улуг болгаш бичии үжүктөрнүң бижээнин деңнээр;
- үлегерлиг бижилге биле өөреникчинин бижээнин деңнээр;
- домак биле сөстү деңнээр;

6. Хынаары:

- частырыгларны тыпкаш, ону эдер, слог бүрүзүнде ажык үннерниң барын хынаар;
- чурукта чүгле бердинген үжүк бар кезээн будуур;
- бөлүк сөстөрдөн артык сөстү тывар.

7. Тайылбырлаары:

- узун, кыска болгаш өк-биле адаар ажык үннерни шын адаарын, оларның туружун, дүрзүгө көргүзүп тайылбырлаар;
- чымчак болгаш кадыг демдектерниң ужур-дузазын тайылбырлаар;
- улуг үжүк-биле бижиир сөстөрнүң дүрүмү;
- сөстү слогтарга чарарының дүрүмү;

8. Шинчилээр:

- сөстөрнi слогтарга чарары, сөстө каш слог барын тодарадыры, бердинген слогтарга тааржыр сөстөрнi тывары (□-□-□ мал-чын-нар);
- чурукка ат тыпсыр;
- домактын эгезин, төнчүзүн утка-аайы-биле эде тургузар;
- номчаан сөзүглелинде кандыг болуушкуннар болуп турарынга хамаарышкан салдынган айтырыгларга харыылаар;
- сөзүглелдин кол утказын чугаалаар;
- сөстөрнiң утказының аайы-биле (чүвелернi көргүзүп турар сөстөр, чүвелернiң ылгавыр демдээн көргүзөр сөстөр, чүвелернiң кылдыныын көргүзөр сөстөр) шинчилээр.

9. Номчулга:

- слогтап номчуур;
- бодунуң иштинде номчуур;
- химиренип номчуур;

10. Дүжүрүп бижилге:

- башкының бижээн үлегеринден дүжүрүп бижиир;
- парламал болгаш бижимел сөзүглелди дүжүрүп бижиир;

ПРЕДМЕТТИГ (эртемге хамаарыштыр)

Өөреникчилернiң 1ги классты доозуп тургаш номчулга талазы-биле алган билиглеринге, мергежилдеринге, чаңчылдарынга кол негелделер:

- 1-ги классты доозуп турар уруглар төрөөн дылының бүгү үннерин болгаш үжүктөрүн, оларның кол ылгалын билген турар;
- сөстөрдө үннерни ылгап, оларның туружун тодарадып билир;
- ажык, ажык эвес үннерни болгаш үжүктөрнi, кыска, узун ажык үннерни болгаш үжүктөрнi бот-боттарындан ылгап билири;
- домактарның болгаш сөстөрнiң анализ-синтезтиг сайгарылгазын кылып, домактардан сөстөрнi ылгап тывар;
- улуг болгаш биче үжүктөрнi шын, чараш, тода бижип билир;
- бижимел болгаш парламал шрифт-биле бижиттинген сөстөрнi, домактарны иштинде слогтап адап ора, шын дүжүрүп бижип;
- адаары болгаш бижири дүүшкек 3—4 берге эвес сөстен тургустунган домактарны адап бээрге, үжүктөр кагбайн шын бижиир;
- домак эгезинге улуг үжүктү бижири; сөөлүнге улуг секти салыры.
- Нарын эвес сөстөрнi слогтавайн чүгүртү номчуп, оларның шын, медреселдиг, аянын болурун сагыры;
- сюжеттиг болгаш темалыг чуруктарны көрүп тургаш, 3—4 домактан тургустунган харылзаалыг аас-даа, бижимел- даа чугааны тургузуп билир.
- долгандыр турар амыдырал болгаш бойдус-биле таныжылганың түннелинде өөреникчилер дараазында кол-кол билиглер болгаш чаңчылдарны чедип алыр: чурттап турар республиказының болгаш найысылалының адын билир; кудумчу кечериниң, транспорту оюп эртериниң, кудумчуга чадаг кижилерниң оруктарга чоруур чурумнарын, өрт болдурбазының чамдык дүрүмнерин сагып билир; чылдың янзы-бүрү үелеринде агаар-бойдустун, онзагай демдектерин эскерип билир; чурттап турар черинде чанар болгаш кыштаар элээн каш куштарның аттарын билир; оларны ылгап шыдаар.

Чараштыр бижилге

Улуг болгаш бичи үжүктөрнiң кезектериниң аттарын болгаш бижиириниң дөмейлешкээн барымдаалап дараазында чурум ёзугаар бөлүктөргө чарар.

Бичи үжүктөр

1. Дорт шугумдан база үстүндө этпектиг, адаанда этпектиг шугумнардан тургустунган үжүктөр: *и, ш, г, н, р, ү, Y* — 7
2. Үстүндө айыткан шугумнарга точкалар болгаш дүүшкүннер немешкенинден тургустунган үжүктөр: *й, л, м, ц, щ, н, ъ, ь, ы* — 9

3. Төгерикиден тургустунган үжүктөр: *о, ө, а, ю, ф, б, д, я* — 8
4. Солагай талакы чартык төгерикиден тургустунган үжүктөр: *с, е, ё, ч, ъ, ѓ, в* — 7
5. Бир талакы чартык төгерикиден каттышканындан тургустунган үжүктөр:
э, х, ж, з, к - 5

Улуг үжүктөр

1. Кол элементи үстүкү азы адаккы кезектеринде ээпек шыйыглыг үжүктөр:
И, Ш, Ч, Ц, Щ, Л, М, А — 8
2. Кол кезээ чартык болгаш бүдүн төгерики үжүктөр:
О, Ө, С, Э, Х, З, Я, Е, Ё, Ж — 10
3. Кол элементи чалбыыш хевирлиг шугумдан тургустунган үжүктөр:
У, Ү, Н, К, Ы, Ю, Р, В, Ф — 9
4. Кол элементи чалбыыш хевирлиг шугумнун чалгыгланчак шугум-биле каттышканындан тургустунган үжүктөр: *Г, П, Т, Б, Д* — 5

3. ЭРТЕМНИН ДОПЧУЗУ

БЕЛЕТКЕЛ ҮЕЗИ

Башкының кол сорулгалары:

- 1) уругларны школаның чурум-сагылгазы-биле таныштырып, оларны аңаа чаңчыктырары;
 - 2) бижикке өөредиринге белеткел;
- Белеткел үезинин бир кол сорулгазы уругларны үннер болгаш үжүктөр-биле таныштырып, номчуп өөрениринге белеткээр. Ынчангаш:
- а) ном-биле таныжар;
 - б) оон чуруктары, схемаларын ажыглап тургаш ажыл чорудар;
 - в) үннүн анализ-синтезтиг методун ажыглавышаан, бижикке өөредиринге белеткел ажылдары; «домак», «сөс», «слог», «үн» деп терминнер-биле таныжылга, сөстү дыңнап, адап тургаш, ында кирген ажык болгаш ажык эвес үннерни ылгап билиринге чаңчыктырар.

ҮЖҮГЛӨЛ ҮЕЗИ

Уругларны шын номчуурунга өөренири - эң хараысалгалыг ажыл.

Үжүглөл үезинден эгелеп-ле, үннүг анализ-синтезтиг методту ажыглап тургаш, номчуурунга өөредир, үннүн анализин кылырда чугаадан домакты, домактан сөстү, сөстен слогтарны, слогтардан үннерни, үннерден чаңгыс херек үннү адап, дыңнап тургаш, ылгадып үндүрер.

Үннүн синтезин кылырда, чаңгыс үннү өске үннерге кожар, үннерден слог, слогтардан сөс, сөстөрдөн домак тургузуп өөредир.

Баштай үжүктөрнин кол-кол элементилерлерин бижип өөредир: */ J J — ~ O ...* Оон соонда үжүктөрни шын, тода болгаш номчуттунгур кылдыр бижидип чаңчыктырар. Сөстү бижириинин мурнунда оон утказын тодарадып, ында каш үн, үжүк барын сайгарып ооренир. Парламал болгаш бижимел сөстөрни домактарны дүжүрүп бижири.

4. КАЛЕНДАР-ТЕМАТИКТИГ ПЛАННААШКЫН

«Ужуглел»(33ч.) вариант 6.1)

Кичээл дин №	Раздел дин №	Кичээлдин темазы	Эрттирер хуну		
			План ёзугаар	эрттирген хуну	
	I.	Белеткел уези болгаш чугаа сайзырадылгазы(6ш)			
1	1.1	Билиг кичээли. Школа – биле таныжылга. Чугаа (аас болгаш бижимел)			
2	1.2	Чугаа.Домак.Сос.Слог.			
	II.	Үжүглел уези. I чада(11ш)			
3	2.1	Ун: ажык, ажык эвес. А а, О,о деп ун болгаш ужуктер.			
4	2.2	Лл деп ун болгаш ужук. Мм деп ун болгаш ужук.			
5	2.3	Сс деп ун болгаш ужук.			
6	2.4	Нн деп ун болгаш ужук.			
7	2.5	Чч деп ун болгаш ужук.			
8	2.6	Ыы,Уу деп уннер болгаш ужуктер			
9	2.7	Рр деп ун болгаш ужук			
10	2.8	Үү,Ии деп ун болгаш ужук			
11	2.9	Ээ деп ун болгаш ужук			
12	2.10	Шш деп ун болгаш ужук			
	3	II чада(11ш)			
13	3.1	Дд деп ун болгаш ужук			
14	3.2	Бб деп ун болгаш ужук			
15	3.3	Гг деп ун болгаш ужук			
16	3.4	Вв деп ун болгаш ужук			
17	3.5	Тт деп ун болгаш ужук			
18	3.6	Кк деп ун болгаш ужук			
19	3.7	Пп деп ун болгаш ужук			
20	3.8	Ң деп ун болгаш ужук			
21	3.9	Хх деп ун болгаш ужук			
22	3.10	Зз деп ун болгаш ужук			
23	3.11	Жж деп ун болгаш ужук			

24	3.12	Й деп ун болгаш ужук			
	4	III чада(5ш)			
25	4.1	Ъ деп ужук			
26	4.2	Ее,Ёё деп ужук			
27	4.3	Ю ю, Яя деп ужук			
28	4.4	Билиг хыалдазы			
	5	IVчада			
29	5.1	ьдемдек			
30	5.2	Ф де ун бролгаш Фф деп ужуктер.			
31	5.3	Ц деп ун болгаш Цц деп ужуктер			
32	5.4	щ деп ун болгаш Щщ деп ужук			
33	5,5	Туннел кичээл			

АЖЫГЛААР ЛИТЕРАТУРА:

- 1.А.А Алдын-оол, К.Б Март-оол, Н.Ч.Дамба «Үжүглел» 1 класс . Кызыл-2013ч.
2. 1-4 класстарга Тыва дыл болгаш номчулга программасы. Кызыл. 2000. А.К.Ойдан-оол. Э.Д.Ондар.
- 3.З.Л-С. Монгуш «Ужуктерни болгаш саннарны шын бижип ооредири» эге класс башкыларынга методиктиг сумелер. Кызыл-2000
- 4.Х.С.Алдын-оол «Тыва дыл методиказы» Кызыл-1966